

TÓTH LÁSZLÓ

Az ihletett intellektus költője

Futam Berzsenyihez*

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

Nem oly rég kezembe akadt Peéry Rezsőnek, a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium magyar szakos igazgatójának 1950-es évekbeli óravázlata az iskola – a több száz éves múltra visszatekintő egykori evangélikus líceum – államosítás utáni névadójáról, aki az 1780–1790-es évek fordulóján maga is e híres intézmény – zablát nehezen viselő – diákja volt. A Pozsonyból ide került, később, 1956-ban egész osztályával Nyugatra menekült író – aki diákkorában maga is licista volt szülővárosában, s aki történelmi múltja, kettős (német–magyar) kultúrája, nyelve, polgáriassága és evangélikus szellemsége révén második otthonát találta meg Sopronban – Berzsenyi életének, életformájának, pályájának, az iskolájukkal való kapcsolatának ismertetése után a klasszikus versműfajok (óda, epigramma, episztola) s a latinitás (főleg Horatius) elemzésével folytatta óráját, majd a poéta költői fejlődéséről beszélt, arról, hogy annak pályáján mint fonódik egybe a nemesi életérzés a felvilágosodás eszmevilágával, végül pedig néhány, költőnkre is jellemző klasszikus versforma felfejtésével – *A közelítő tél* aszklepiadészi, az *Osztályrészem* szapphói és *A magyarokhoz* alkaioszi verselésével – fejezte be mondanóját. Peéry másutt, egyik szép esszéjében arról beszél, hogy a régi vidéki nemesi kúriák mint voltak könyvtáraikkal hajdan egyúttal az európai műveltség és felvilágosult szellem hazai meghonosítói, őrzői, terjesztői, szemben a magyar nemesség vidékiességéről, tudatlanságáról, bárdolatlanságáról szóló s főleg a 20. század második felére jellemző ideologikus torzképek, gúnyrajzok táplálta, már-már kötelező vélekedésekkel.

Ilyen műveltségkedvelő és -őrző gazdálkodó családba született bele itt, Egyházashetyén költőnk is, akinek nagyapja is, apja is tanult, olvasni szerető – könyvtárat tartó – ember volt (még ha azt nagyapja házában mestergerendáján helyezte is el, s még ha apja nem is nézte jó szemmel, ha az „iskolai fegyelmet nehezen tűrő” fia, amikor tanulnia kellett volna), „Horáccal és Gesnerrel társalkodott”, azaz „nagy tárgyak ragadták el figyelmét”, s azt „többé kisebbekre függeszteni nem tudta”, és a vers köze-

leből sem lehetett őt elűzni már. És itt, ekkor értetem meg, Peéry Rezső tanár úrnak köszönhetően, mi tartott távol sokáig Berzsenyitől (világától, költészetétől és nyelvétől is), s miért idegenkedtem tőle mindenfajta fegyelmet kiteljesítendő személyiséggem gátjának tekintő, lázadó suhancként, és tekintetem rá úgy, mint valami idegen, titokzatos monsterrumra, bálványra. S akárhányszor ennek okain töprengtem, mindig az iskolához – iskolámhoz – jutottam el. Ahhoz, amit tanulnom kellett, amit tanulnom adatott róla s világról az 1950–1960-as évek kisebbségi (csehszlovákiai magyar), *szocialista* iskoláiban, miután – a csehszlovákiai magyarok 1945–1948 közti jogfosztását és üldözését követően (amikor művelt és jól képzett tanítóságunk túlnyomó részét, a Peéry Rezsőket elhajtották az országból) – újból megnyílhattak mifelénk is a magyar iskolák, olyan, gyorstalpalókon „képzett” tanítókkal, akik maguk is csak néhány órával jártak a tanítandó anyag előtt, s azt is egy történelemfelejtésre alapozott tanterv szerint tették, vagyis ahhoz – *akik s ahogyan* tanították. Hogy például előbb kellett meg tudnom róla, milyen „képzetlen” költő – s versei, Kölcsey szavaival, milyen „gondolattalanok és üresek” –, mint hogy milyen *nagy*. Hogy a nemzeti *Hymnusunk* Kölcseyje az ifjú titán hevességével és egy alakulóban levő, mondjam így: új kánon felőli, s egy korábbi, az övétől és nemzedékétől elütő ízlés nevében papírra vetett kemény, már a jövő magyar versfejlődésére figyelmező, s igazából ma sem elvetendő, ám, meg kell hagyni: kíméletlen kritikája még megírása után másfél évszázaddal is mily nagy hatással volt arra, amit tanulnom kellett róla. De osztályellenség volt számunkra a nemesség is, ráadásul bárdolatlan és elmaradott, a magyar nyelvfejlődésről, történelemről, nemzetegészségről és -egységről, főleg pedig a klasszikus műveltségről, versformákról és -mértékekről, görögökről és rómaiakról s egyebekről pedig kevesebbet tudhatunk, mint Lajka kutyáról, melyet (akit?) első élőlényként lóttak ki Földünkről az ürbe a szovjet tudomány nagy dicsőségére, noha róla sem tudhatunk az időben sokat.

* Elhangzott 2018. május 5-én, a költő szülőfalujában, Egyházashetyén rendezett Berzsenyi-ünnepségen.

De miért is beszélek itt erről ilyen hosszan?

Mert iskolám *osztályozott*, s nem értelmezett, *távolított*, és nem *közelített*. Hisz innen, az *értelmezés* és a *közelítés* felől felismernem sem tartott volna sokáig, hogy Berzsenyi régiesnek, nehézkesnek, nehezen nyithatónak, nehezen olvashatónak gondolt nyelve is mennyi szépséget, varázst, sodrást, mennyi – korában – újat, újdonságnak számítható tartalmaz. Régies? – ha a mából nézem. De ha a saját korában látom poétánkat, „virulmányai”, „ragyogványai”, „édes andalái” mellett észre kell vennem, mennyi új s nyelvi újszerűség volt benne kora egyseges – és legmegfoghatóbb mondandóink árnyalatos kifejezésére is alkalmas – irodalmi nyelvnek kialakulása előtti nyelvállapotaihoz képest, azaz arra, hogy – Babits Mihálytól kölcsönvett jelzőkkel – „szegény, elhanyagolt, ázsiai nyelvünk” alkalmas legyen „mindazon kifejezésre és zengésre, amit a nagy európai nemzetek gazdag múltú nyelvei létrehoztak”. (Nem véletlen például, hogy költőnk nyelvi újságairól, „merészen modern, kísérletezően újszerű” versnyelvről épp Nemes Nagy Ágnes írt az *Osztályrészem* kapcsán szép s lényegmondó esszét majd egy és háromnegyed évszázaddal később.) De Berzsenyi, az „ihletett költő” stílusműveivel és életérzésével is két világ határán volt – a felvilágosodás és a romantika között (mint ahogy igazából minden nemzedék két világ között van), s személyiségében két, egymással lényegében ellentétes erő: az ösztönök és az intellektus ereje feszült egymásnak. Ezzel összefüggésben Szerb Antal egyenesen a Babitscsal (is) fémjellezhető „intellektuális költészet” előzményét, csíráit látja benne. S épp Babits volt az, aki – nem akárhol, *Az európai irodalom történetében*, annak részeként! – arról értekezett, hogy bár Byron „lobogó köpenye” s a magyar költő „zsinóros dolmánya” „micsoda más szabás”, s noha ez utóbbi „ősdibb világban élt” Niklán (jóllehet lényegében kortársa volt az angol lírikusnak), mégis elevenebb hatással volt rá, mint az angol lord *Kalóza*, melyet ő a 20. század első felére már „halottnak” talált. Mert, folytatja Babits, Berzsenyi „sohasem híg, mint Byron, s nem színészes, mint Chateaubriand”. S mindez az isten háta mögött, a 18–19. század fordulóján, Magyarországon, s Magyarországon is az isten háta mögött, Vasban és Somogyban. *Tüzesen józan, méltósággteljesen szilaj* – ahogy ugyanő mondja róla, kinek mondatai, „ütemei” a „nemes paripa mozgását idézik”. Azaz, arra szerettem volna utalni mindezzel, hogy: Európa itt is volt, Hetyén és Niklán, nemcsak a vadóc, illetve vad, sőt egészen elvadult Byron közelében. Vagy, megfordítva: Európa volt itt is, e tájakon – tájainkon.

Magyarán: a történelem, a műveltség (s benne persze a nyelv is) – az integráns egész, a folytonosság, az össze- s megtartó erő, a vertikálitás, a gyökérzet tere, közege. Amit különösen napjainkban nem lehet elégszer hangsúlyoznunk, amikor oly sok bennünk s körülöttünk a széttartás, mindaz, ami a széthullás felé visz, ami ugyan széles horizontok felé csábít, de a felületen tart, márpedig a *felszín* egyre gyakrabban *felszínességre* is készítet. Sok vita folyik mostanság – s mifelénk – az oktatás helyzetéről, jövőjéről, feladatairól (igaz, mindenkor sok vita folyt). Hogy mit szolgáljon az iskola, hogy készítsen fel a jövőre, és milyen fogódzókat adjon hozzá. Amiről azt gondolom, hogy a legerősebb fogódzó, amit a jövőhöz adhat diákjainak az iskola, az *ütőképes* műveltség, mert a biztos tárgyi/szakmai tudáshoz is hosszú távon az alapvető műveltség adja a *biztos* minőséget. Még akkor is, ha ebben a vitában, úgy látom, épp erről esik a legkevesebb szó: a műveltségről, a kiművelt emberfőről – annál több az érvényesülésről és ennek praktikáiról. Márpedig ha szétnézünk magunk körül, a kultúra, az *egészet-látás* egészen háttérbe szorult a *részletlátással*, a csóllátással szemben, s az időálló *érték* helyét a *változó érdek* vette át.

Mit mondjak hát?

Előre, Berzsenyire!

Hisz ő is azok közé tartozik, kiket – kései földijével s hív tanítványával, Fodor Andrással mondva – „az ártó feledés csak / igazabbá tett”, s kinek példája tükrébe tekinthet „ma mind az / érdemes utód”. Hegedűs Géza írta egykor Berzsenyiről, hogy ő mindig *berűg*, megrészegedik, valahányszor a verseit kezdi olvasni, s Byron vagy Baudelaire mellett olyan állapotba kerül tőle, „mintha kemény alkoholt”, s – teszi hozzá – „nem szelíd orosz vodkát vagy francia konyakot, hanem skót whiskyt vagy szatmári szilvát” ivott volna. A már hivatkozott Peéry Rezső nemzedéktársa, Szalatnai Rezső pedig poétánk verseiből „orgona zúgását”, az orgona „roppant férfi-búgását” hallja ki. Hadd ne mondjam, magam is mily híve vagyok a szatmári szilvának, a templomi orgonaszó búgása pedig valahányszor teljes lényem képes betölteni, egész lelkem megzengetni. Hajoljak meg helyette a *nyers* erő és a *finom* műveltség, a *világra nyílt* és a *lokális* természetes szimbiózisa: Berzsenyink előtt, mint ahogy a magyar irodalom legnagyobbjai is már régóta hozzá járnak hódolni – idézve egyben poétánk kísértetiesen valóságos képeit nemzetéről: a magyarról, amint az „hazája feldúlt véd-falából / Rak palotát heverőhelyének”, s amint „forgó viszontagság járma alatt nyög”, „Tündér szerencsénk kénye hányja, veti”, „Játszva emeli” s „mosolyogva veri le”, mert azt láthatjuk, ha végigtekintünk akár *A magyarokhoz* háttorzongató összegzése óta eltelt több mint két év-

századon is. De Berzsenyi tudós elmélyültségét bizonyítja az is, ahányszor nekiveselkedett e versének, s néhány további opusának is, dolgozva, javítva azokon mindegyre: És kérdezzük meg magunktól: neki tudunk-e feszülni mi újra és újra ugyanannak, ha kell, sokadszorra is, illetve, megfordítva: vannak-e olyan közös értékeink, ügyeink, kérdéseink még, melyeknek készek vagyunk akár többször is nekilódulni, s tudjuk-e érezni ennek szükségét még? Miközben távolról sem nevezhetjük Berzsenyit grafomániásnak, hiszen, tudjuk, alig másfél száz verset írt élete hat évtizede során, s azt is, a kemény bírálat – Kölcseyé –, Babits szavaival: nem gúnyra és szilaj vetélkedésre ingerelte, mint Byront az Edinburgh Review kritikusaé, hanem önmérsékletre szorítva elhallgattatta.

És végül – ha már fentebb többször is Babitsnál kötöttem ki, szintén tőle – még egy gondolat a hazáról, az „igazi hazáról”, a történelmi ország száz évvel ezelőtti szétverésének/széthullásának esztendejéből, 1919-ből: „Azt mondják: ki-ki annyi ember, ahány nyelven beszél; és hozzátehetjük: az emberiség annyiszor többet ér, ahány nemzete van – hogyha csak a nemzetet így értjük, nem politikának, hanem műveltségnek. Mert nem öli akkor, hanem gazdagítja egymást: egyik nyelv a másikat, egyik gondolkozásmód a másikat, egyik műveltség a másikat.” Amivel – Berzsenyinkre is tekintve – mélységesen egyetérthetünk.

Mi, műveltség-haza, műveltség-hazánk magyar polgárai.

